

Et opgør med Venezia-Charteret?

Foredrag af Søren Vadstrup

den 29. oktober 2018 i Dansk Arkitekturcenter

som afslutning på Realdania-projektet 'Fremtidens herregård'

Hvorfor må nye bygninger ikke må opføres, så de ligner de gamle?

Særligt på herregårdene er det vigtigt, at nye arkitektoniske tilføjelser præciserer og udvider karakteren af stedet og tilstræber kontinuitet og helhed.

Sankt Hans Torv i København. Engang, her i 1930-erne, kunne arkitekterne godt tilpasse huse fra forskellige tidsaldre til en harmonisk helhed.

Schou-Epa-huset på Frederikssundsvej på Nørrebro, opført 1970 i 'brutalisme'. Den nye bygning skulle, ifgl. arkitekten Gert Edstrand, ikke tage hensyn til omgivelserne, men tvært i mod udskille sig markant fra disse, for at signalere de nye tider, som bygningen repræsenterer.

Min pointe er at modernismens og 'brutalismens' arkitekter, via Venezia Charteret i 1964, indførte præcist de samme principper, der ses her, for vores mest værdifulde bygningskultur, ikke kun i Danmark, men over hele Verden.

Der er derfor behov for et 'opgør' med Venezia Charteret som eksponent for **kontrasterende indgreb** på og i vores bygningskultur – modsat **helhed og harmoni** baseret op en metodisk **analyse og værdisætning**, ikke mindst i forhold til det **stedsspecifikke**.

På Kunstakademiets Arkitektskole har vi derfor udviklet **Analyse- og Værdisætnings-Metoden (AV-M)**, der bl.a. har fokus på det stedsspecifikke og som også indeholder et sæt tilhørende (nye) restaureringsholdninger.

Restaurering

Viollet-le-Duc og John Ruskin 1830-erne – 1850-erne

Ordet *restaurering* i relation til bygninger opstod i Frankrig i 1831, hvor den statslige styrelse *Monuments Historiques*, der skulle tage sig af bevarelsen af de nationale mindesmærker og bygninger, blev oprettet med kunst- og arkitekturhistorikeren **Viollet-le-Duc** (1814 – 1879) som chef.

På fransk betyder ordet 'restauration' en istandsættelse, genoprettelse eller ligefrem helbredelse – for ældre bygningers vedkommende, kan man beskrive det som 'at genskabe dem i en ny og forbedret skikkelse, som måske aldrig har eksisteret på noget bestemt tidspunkt' (Viollet-le-Duc)

Men på engelsk er ordet 'restauration' meget mere tilbageskuende. Her betyder det 'tilbageføring til en tidligere tilstand', genindsættelse. Ordet 'the restoration' blev rent faktisk synonym for genindsættelsen af kongedømmet (Stuarterne) i 1660 efter republikken (Cromwell).

Derfor har der på internationalt plan siden 1800-tallets midte været både forvirring og diskussioner om, hvad ordet 'restaurering' dækker, den franske eller den engelske betydning – ombygning og forbedring eller tilbageføring.

I England opstod der i midten og slutningen af 1800-tallet en sand kamp om ordet restaurering – forstået på den engelske måde som tilbageføring. Én af Bannerførerne mod 'restaurering' af gamle bygninger var kunsthistorikeren **John Ruskin** (1819 – 1900), bl.a. med bøgerne *The Seven Lamps of Architecture* (1849) og *The Stones of Venice I - III* (1851 – 53).

Baggrunden var også et stigende antal projekter i England, hvor bygninger, der havde udviklet sig gennem flere forskellige stilperioder, blev ført tilbage til én ren stilart, oftest den ældste, og allerhelst middelalder.

Eugene Viollet-le-Duc

John Ruskin

William Morris

Det interessante er at på *latin* har ordet 'restaurō' to betydninger, nemlig a) Genoprette, genopbygge, rette op og b) Genindsætte (i en rettighed). Man kan derfor sørge sig selv om, hvorfor man i 1800-tallet ikke bare kunne have konstateret dette, og så set at komme videre! Men det har selvfølgelig beskæftiget hundredvis af kongresser, møder, afhandlinger og diskussioner i 190 år.

1870-erne: William Morris

Imidlertid gik der også 'middelalder' i meget af tidens nybyggeri, bl.a. Parlamentsbygningen i Westminster, the Houses of Parliament, opført i 1834 i nygotisk stil. Derfor stiftede John Ruskin sammen med en anden af landets førende kunsthistorikere, men derudover selv kunstner og designer m.m.m. William Morris (1834 – 1896) 'The Arts and Crafts Movement' i 1870, der skulle grundlægge en ny kvalitativ standard for nybyggeri i 'ægte' britisk stil og materialeholdning. Denne 'bevægelse' fik kæmpe betydning for britisk arkitektur og bygningskultur, samt byplanlægning og udformning af interiører, i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet.

William Morris stiftede derudover i 1877 en landsdækkende forening 'The Society for Protection of Ancient Buildings' (SPAB), der skulle modarbejde den 'periode-restaurering' af gamle bygninger, der også florerede i England. Her skal medlemmerne den dag i dag, for foreningen findes endnu i bedste velgående, underskrive et *manifest*, formuleret af William Morris, om at de aldrig vil 'restaurere' ældre bygninger, forstået som 'tilbageføring'. Senere etablerede William Morris *National Trust* i England, der skulle købe historiske bygninger op, for at undgå at de blev 'restaureret'.

William Morris' eget hus 'The Red House' var med til at lægge grunden for 'The Arts and Crafts Movement'

Trods sin rent britiske base har disse tre initiativer i høj grad inspireret til lignende initiativer i resten af Europa og USA. I Danmark er 'Landsforeningen Bedre Byggeskik' f.eks. kraftigt inspireret af 'the Arts and Crafts Movement' og 'Foreningen til Gamle Bygningers Bevaring' er en direkte oversættelse af SPAB til dansk og Realdania Byg er helt klart en dansk pendant til National Trust i England.

Viollet-le-Duc og John Ruskin fremhæves ofte som de to modpoler i forholdet til teoridannelsen for fagtermen restaurering. Her repræsenterer Ruskin en absolut minimal indgriben, højst en forsigtig vedligeholdelse, der kun skal tjene til at forlænge bygningens levetid, indtil den ender som en stort set urørt ruin. Viollet-le-Duc derimod repræsenterer en aktiv, men maksimalt indsigtfuld, indgriben i bygningens struktur, for at modernisere og forbedre denne, eventuelt også for at skifte anvendelse. Det gælder først og fremmest rent praktisk som organisator af de tre meget skelsættende og omfattende initiativer, Arts and Crafts, SPAB og National Trust.

William Morris har imidlertid også bidraget teoretisk til begrebet restaurering gennem formuleringen af baggrund, vedtægter og det teoretiske grundlag for de tre initiativer.

For Morris var spørgsmålet ikke om restaureringen af ældre bygninger fulgte Ruskin's minimalistiske teorier eller Viollet-le-Duc mere indgribende, fremadrettede metoder. For ham var modsætningen den såkaldte 'periode-restaurering', der ud fra en grundig undersøgelse af huset, konsekvent førte dette tilbage til den ældste stilperiode, man kunne finde frem til. Herved skiftede bygningen også ofte udseende, idet man rask væk fjernede senere tilbygninger og ombygninger mm. – en restaureringsmåde som Viollet-le-Duc i parentes bemærket i høj grad selv praktiserede i en lang række restaureringsprojekter i Frankrig, trods sin egen teoretiske afstandtagen herfra.

Heroverfor stod William Morris for en restaureringsmetode, der bl.a. fulgte disse 10 punkter:

1. Reparation – ikke 'renovering' eller voldsom ombygning
2. Tilbygning skal komplementere ikke 'parodiere' det originale hus
3. Løbende vedligeholdelse er den mest praktiske og økonomiske bevaring
4. Undersøg og forstå huset, før der foretages indgreb
5. Gør kun det mest nødvendige – med mindst muligt tab af originale materialer
6. Gamle huse må godt se gamle ud
7. Ved reparationer skal de nye materialer tilpasse sig de gamle, ikke omvendt.
8. Reparer synligt – med anvendelse af det bedste håndværk
9. Brug de traditionelle materialer og håndværksmetoder
10. Bevar skævheder og slid og patina, i stedet for at udslette disse.

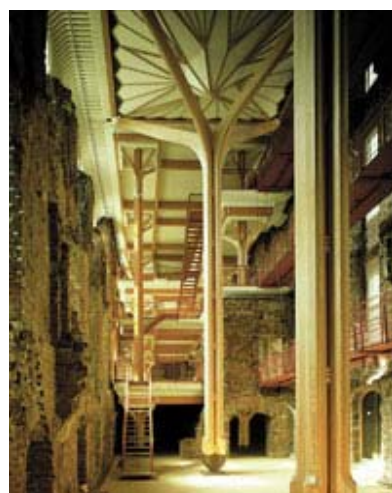
1964: Venezia Charteret

Dette store skisma mellem restaurering som enten 'tilbageskuende' eller 'fremadskuende' gik verden over. I Danmark er eksemplerne fra Viborg Domkirke (Restaureret 1864-76 af N.L. Høyen) og Bjernede kirke (Restaureret 1890-92 af H.B. Storch), der begge blev ført kraftigt tilbage til et tidligere, formodet udseende, de mest kendte. Reaktionen lod ikke vente længe på sig.

Efter et spagt forsøg i 1931 med Athen Charteret, formulerede en række af Verdens førende restaurerings-eksperter, organiseret i NGO'en ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) derfor et internationalt Charteret i 1964, der én gang for alle skulle lægge restaurering - forstået som tilbageføring eller rekonstruktion - i graven. I Venezia Charteret (The Venice Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites), har man både på engelsk og fransk indført begrebet 'Conservation' - som en slags præcisering af, at man først og fremmest ønsker at 'konservere', på dansk forstået som at 'bevare', ældre bygninger og monumenter, som de forefindes, ikke tilbageføre disse.

Venezia Charteret kan i relation til selve behandlingen af stående bygninger og monumenter, 'koges ned' til følgende 7 punkter, her opstillet i en mere klar og logisk rækkefølge, end i selve Charteret:

1. Forud for og under et restaureringsprojekt skal der gennemføres bygningshistoriske og bygningsarkæologiske undersøgelser af monumentet (Artikel 9)
2. Restaurerings-processen skal bevare og blotlægge monumentets æstetiske og historiske værdier. Derfor skal et restaureringsprojekt bygge på respekt for de originale materialer og autentiske dokumenter og kilder. (Artikel 9)
3. Enhed i stil er ikke et mål for restaureringen. Derfor skal lødige bidrag fra alle epoker af husets bygningshistorie respekteres. Hvis en bygning indeholder flere perioder, der dækker for hinanden, kan fritlæggelsen af de understliggende lag kun være berettiget i særlige tilfælde, og kun hvis det, der fjernes, har mindre interesse. Det forudsætter også at de elementer, der bringes for dagen har stor historisk, arkæologisk eller æstetisk værdi, og at bevaringstilstanden er god nok til at berettiggende indgrebet. Vurderingen af de berørte elementers betydning bør ikke overlades til den projektansvarlige alene. (Artikel 11)
4. Eventuelle nødvendige nye tilføjelser til monumentet må adskille sig fra dettes arkitektoniske komposition og bære vor tids stempel (Artikel 9).
5. Genopsættelse af manglende dele skal integreres harmonisk i helheden, men på samme tid kunne adskilles fra de originale dele, så restaureringen ikke forfalsker det kunstneriske og historiske vidnesbyrd (Artikel 12)
6. Tilføjelser kan kun accepteres i det omfang de ikke bortleder opmærksomheden fra de interessante dele af monumentet, dens traditionelle ramme, balancen i kompositionen og forholdet til omgivelserne (Artikel 13)
7. Hvor de traditionelle teknikker viser sig at være uegnede, kan sikringen af monumentet opnås ved brug af moderne teknikker, hvor virkningen af disse er videnskabeligt bevist gennem erfaring. (Artikel 10)

Restaureringen af Koldinghus Slot (1976-93), ved Inger og Johannes Exner, er et tydeligt eksempel på Venezia Charterets principper ført ud i livet på dansk grund.

Venezia-charterets modsætninger og mangler

Problemet med Venezia-Charterets restaureringsholdninger og dermed metode til istandsættelse af ældre bygninger - er at de er mærkeligt *modsætningsfulde* på en række punkter:

- 1 Man 'må ikke' selv tilføje *nye tilbygninger*, samtidigt med at man skal respektere og 'ikke må' fjerne andres, måske ret nyligt udførte, tilføjelser og tilbygninger.
- 2 Man 'må ikke' *genopsætte* en fjernet væg, retablere et blændet dørhul eller genindsætte et fjernet vindue, helt magen til de oprindelige vinduer etc., idet dette betragtes som en 'forfalskning af det kunstneriske og historiske vidnesbyrd'. Alle nye indgreb i bygningen skal bære vor tids stempel, men tit vil dette opfattes langt mere anmassende og indgribende i bygning, og forstyrrende for den arkitektoniske helhed, end hvis man stille og roligt underordner sig helheden og retablerer tidligere, ødelæggende eller uharmoniske indgreb.
- 3 De *traditionelle byggematerialer, konstruktioner og byggemetoder*, som ældre huse oprindeligt er opført med, betragtes generelt som underlegne i forhold til tidens sidste nye og moderne materialer og konstruktioner. Derfor foretrækkes de sidste i stor udstrækning ved restaureringsarbejder – som dermed gennemsyres af plastikmaling, portlandcement, trykimprægneret træ, termoruder, plastiktagrender, plastikdampspærre osv.

Efter en lang kamp op gennem 80-erne og 90-erne kan vi imidlertid nu bevise, at de klassiske byggematerialer og konstruktioner i langt de fleste tilfælde har bedre tekniske, holdbarhedsmæssige og ikke mindst æstetiske egenskaber end tilsvarende nye. De bevarer, tilfører eller genskaber ikke mindst bygningens arkitektoniske og kulturhistoriske autenticitet gennem deres tekstur, nedbrydning, slid og patina – hvilket burde være mere i Venezia-Charterets ånd, end nye, moderne materialer, med et helt andet æstetisk udtryk.

Herudover *mangler* Venezia-Charteret en stillingtagen til en række aspekter, som er afgørende, hvis man skal indrette et ældre hus til en helt ny anvendelse:

- 1 Metoden mangler en registrering de forskellige spor efter husets *kulturhistorie*, d.v.s. dets tidligere anvendelser og indretning, afspejling af den lokale byggeskik og håndværksmæssige tradition, sjældenhed (eller typiskhed) i stilart, indretning, konstruktioner, udtryk og detaljer, husets alder og bygningshistorie gennem tidstypiske detaljer, personalthistorie samt slid, patina m.v. i huset. Bevarelsen af disse elementer kan tilføre nyindretningen store kvaliteter.
- 2 Metoden mangler en registrering husets *antikvarisk mest værdifulde elementer*, nemlig de ældste, der stammer fra husets opførelse eller senere markante byggefaser. Det betyder at et originalt vindue, et originalt dør eller et originalt gulv etc. ofte skiftes ud, bare fordi det 'ikke kan betale sig at reparere og bevare disse. Men bevarelsen af de originale elementer giver istandsættelsen og nyindretningen langt mere sjæl og salt, end tilsvarende nye elementer kan.
- 3 Metoden mangler et overordnet *arkitektonisk, æstetisk og kunstnerisk syn*, der gennemsyrrer hele processen og de løsninger, der findes frem til. Der er overladt for meget til rent tekniske eller bygningshistoriske valg. Dette kan nemt medføre en 'kludetæppe-restaurering', som det ofte ses.

Samlet kan man sige, at den hidtidige metode og holdning til bygningsrestaurering, der dels er udtrykt i Venezia-Charteret, dels i de mange restaureringsprojekter, der er udført efter dette i 1970-erne og frem til i dag, mangler en samlet historisk, teknisk og arkitektonisk værdisætning af husets elementer. Dette medfører bl.a. at de ovennævnte oprindelige og traditionelle materialer og konstruktioner i huset, de ovennævnte kulturhistoriske spor og antikvariske værdier ikke vurderes og valoriseres samlet, ud fra et overordnet arkitektonisk syn.

Det omvendte, at der *kun* anlægges arkitektoniske og æstetiske betragtninger i forbindelse med en ombygning og restaurering af et ældre hus, forekommer desværre også. Dette medfører at mange af de elementer, der gør huset særligt spændende og specielt, skævheder, mærkelige dør- og vinduesplaceringer, usædvanlige detaljer samt slid og patina – forsvinder, så resultatet bliver mærkeligt hult og intetsigende – især for eftertiden.

Venezia-Charteret er ikke særlig egnet som guideline for ældre bygninger, der skal ombygges til en helt ny anvendelse, for behandlingen af nyere bygninger, opført efter 1960 samt for vedligeholdelsen og istandsættelsen af 'helt almindelige' ældre bygninger, bevaringsværdige eller ikke-bevaringsværdige – herunder videreudviklingen af diverse mere eller mindre i bevaringsmæssig forstand, 'ødelagte' bygninger.

Analyse og Værdisætnings-Metoden (A&V)

Venezia-Charteret lægger eksempelvis heller ikke vægt på eller kommer med redskaber til at forklare husejerne til de berørte bygninger:

- 1 **Hvorfor** er hans/hendes hus noget særligt/bevaringsværdigt eller vigtigt at bevare?
- 2 **Hvor** i huset befinder disse særlige, bevaringsværdige eller særligt vigtige elementer sig?
- 3 **Hvordan** skal han/hun så konkret behandle, istandsætte og vedligeholde disse, for at bevare dem for eftertiden?

På Kunstakademiets Arkitektskole har vi derfor udviklet **Analyse- og Værdisætnings-Metoden** (AV-M), der bl.a. har fokus på det stedsspecifikke og som også indeholder et sæt tilhørende (nye) restaureringsholdninger. Metoden retter sig mod såvel bygninger som bebyggelser, landsbyer, pladser og byrum samt havne. Den består af 5 elementer:

1: Identifikation og generel beskrivelse

En indledende, meget kort, overordnet identifikation og beskrivelse af bygningen og dens omgivelser, eller byen, bebyggelsen, pladsen eller landsbyen og dens omgivelser.

2: Analyse

En historisk, teknisk og arkitektonisk analyse af bygningen, bebyggelsen eller byrummet – efter et nærmere fastlagt system og i den nævnte rækkefølge. Den historiske analyse har specielt fokus på husets bygningshistorie, dets kulturhistorie og den overordnede, *immaterielle baggrund* for husets udseende i dag. Herunder bygningens og omgivelsernes *særlige karakter og atmosfære*, bygningens arkitektoniske *ide, filosofi og identitet* samt de *traditioner* og den *viden eller praksis*, der er overleveret fra tidligere tider.

3: Værdisætning

Denne består af en konkluderende værdisætning af bygningens, bebyggelsens eller pladsens *bærende bevaringsværdier* samt ikke mindst det særligt *stedsspecifikke* for bygningen, bebyggelsen eller byrummet. De bærende bevaringsværdier kan suppleres med udpegning af de elementer, der særligt understøtter bevaringsværdierne og dissers sårbarhed overfor ændringer. Herunder også de særlige konstruktioner, byggetekniske eller funktionelle forhold.

4: anbefalinger

Som en konklusion på værdisætningen munder ud i en opdeling i:

1. Umistelige strukturer, rum og bygningsdele, der bør vedligeholdes og repareres (reparation)
2. Skæmmende strukturer, rum og bygningsdele, der kan fjernes (subtraktion)
3. Fjernede eller udskiftede strukturer, rum og bygningsdele, der kan rekonstrueres (rekonstruktion)
4. Strukturer, rum og bygningsdele, der kan ombygges og transformeres (transformation)
5. Nye strukturer, rum og bygningsdele, der kan tilføjes (addition)

5: Mål og principper for alle indgreb

Det er ikke mindst vigtigt, at alle indgreb i ældre bygninger er styret af nogle enkle, meget operative og erfaringsbaserede principper:

1. Alle indgreb, små eller store, skal bygge på en metodisk analyse og værdisætning
2. Bevar så meget som muligt af de oprindelige materialer, elementer og strukturer.
3. Nye materialer og elementer skal respektere og harmonere med de eksisterende
4. Benyt de klassiske byggematerialer, konstruktioner og håndværksmetoder, der passer til huset.
5. Bevar eller genskab bygningens arkitektoniske helhed – både samlet, i detaljen og i forhold til omgivelserne.

Restaurering og transformation

Man vil bemærke, at Analyse- og Værdisætnings-Metoden betjener sig af 5 forskellige slags indgreb i eksisterende bygninger eller bebyggelser: Reparation, subtraktion, rekonstruktion, transformation og addition. Metoden og dens mål og principper betragter ikke nogle af disse som 'finere' eller 'rigtigere' end andre. Alle 5 indgreb er lige lødige – efter en nærmere – begrundet – analyse og værdisætning. De 5 begreber kræver dog en nærmere definition:

Reparation/restaurering

En håndværksmæssig *istandsættelse eller reparation* af de eksisterende materialer eller dele på en eksisterende bygning. Ved en restaurering sker der en bevaring og konkret istandsættelse af de eksisterende originalmaterialer, f.eks. ved at skifte de rådne dele af en dør ud.

Konservering

Hvis der er tale om interiører med dekorationer, kan man udføre en *konservering* - en behandling med kemiske metoder eller andre materialer, der fastholder genstanden i en uændret tilstand, d.v.s. uden at fjerne eller tilføje noget.

Rekonstruktion

Retablering eller *genskabelse* af fjernede eller på anden vis forsvundne bygningsdele. Eksempelvis skille- rum, døre, vinduer, en tidligere tagform eller terræn- forhold.

Her er en række store, hele forretningsvinduer blevet ført tilbage til husets oprindelige udseende med sprosede vinduer af træ.

Her kan man kopiere de vinduer, der sidder på 1. sal, men i andre tilfælde må man udføre en *stilmæssig tilpasning* – også kaldet gendigtning eller parafrase.

Transformation

En større eller mindre *ombygning* af en eksisterende bygning, ofte til et nyt formål eller til samme formål, men med væsentlige funktionsmæssige eller indretningsmæssige ændringer.

En transformation skal repræsentere løsninger, design og arkitektoniske valg, der er indlevet i husets arkitektur, historie og bærende bevaringsværdier - ud fra en forudgående analyse og værdisætning af disse. En transformation kan omfatte fjernelse af eksisterende bygningsdele i bygningen, hvis indgrebet kan begrundes arkitektonisk.

Addition

En tilbygning, der dels er tilpasset den eksisterende bygning ud fra en analyse og værdisætning af de bærende bevaringsværdier, dels tilstræber helhed og harmoni i placering, udformning og materialer – i stedet for eksempelvis en bevidst kontrasterende udformning.

Konklusion

3 krav til restaurering, transformation og nybyggeri

- Stedstilpasset + helhed og harmoni
- Ægthed, atmosfære og karakter
- Gode materialer og godt håndværk

METODE

DE IMMATERIELLE VÆRDIER

RESTAURERINGSHOLDNINGER

Jeg har ovenfor været inde på METODE og RESTAURERINGSHOLDNINGER. Et bevidst og trænet fokus på de IMMATERIELLE VÆRDIER, kan tilføre projektet ægthed, atmosfære og karakter.

De immaterielle værdier

Ved de immaterielle værdier forstået det, bygningen kan berette om sin tilblivelse og sit liv, gennem ikke-synlige fortællinger - der har sat sig synlige spor i bygningen.

1. Bygningens arkitektoniske **ide**, *filosofi og identitet*.
2. **Traditioner**, *viden eller praksis*, der er overleveret fra tidligere tider. Bl.a. faglig/håndværksmæssig stolthed
3. Bygningens **karakter**, *atmosfære og stemning* – bl.a. præget af rummenes materialer, proportioner og farver

Vores erfaringer viser, at hvis husejerne bliver gjort opmærksom på de immaterielle værdier i huset, – husets sjæl, om man vil – bl.a. fra den historiske, tekniske og arkitektoniske analyse, – så vil de/vi se på huset med nye øjne og på en ny måde. – og de/vi vil dermed se en række nye kvaliteter i huset, som det er – eller måske, som det engang *var*.

Hvorved resultatet af istandsættelsen bliver mere nænsomt, mere stedstilpasset og mere fastholdende overfor husets sjæl og atmosfære.

Eksempler fra 5 herregårds-projekter

Gl Broløke: restaurering og rekonstruktion

BEVAR·DIT·HUS
Nærsomt

Søren Vadstrup 2018

Lundsgård: Transformation af trempellade

Voergård: Rekonstruktion og transformation

Ullerup: Addition, indpasset nybyggeri